

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**ŠTO ĆU BITI KADA ODRASTEM?
UTJECAJ ODRASTANJA UZ OSOBU S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU NA ODABIR
ZANIMANJA**

Diplomski rad

Lana Lučić

Mentor: Dr. sc. Zvonimir Galić

Zagreb, 2016.

Sadržaj

Uvod	1
<i>Profesionalni interesi</i>	<i>2</i>
<i>Radne vrijednosti</i>	<i>6</i>
<i>Odabir zanimanja kod osoba čiji član obitelji ima teškoće u razvoju</i>	<i>7</i>
<i>Dosadašnja istraživanja odabira zanimanja s obzirom na postojanje člana obitelji s teškoćama</i>	<i>9</i>
<i>Naše istraživanje</i>	<i>12</i>
Metoda	14
<i>Sudionici</i>	<i>14</i>
<i>Postupak</i>	<i>14</i>
<i>Mjerni instrumenti</i>	<i>15</i>
Rezultati.....	17
Rasprava	23
<i>Profesionalni interesi</i>	<i>23</i>
<i>Vrijednosne orijentacije</i>	<i>24</i>
<i>Odabir zanimanja kod osoba čiji član obitelji ima teškoće u razvoju</i>	<i>25</i>
<i>Ograničenja i prijedlozi za daljnja istraživanja</i>	<i>25</i>
Zaključak.....	27
Literatura	28
Prilog A	31

Što ću biti kada odrastem? Utjecaj odrastanja uz osobu s teškoćama u razvoju na odabir zanimanja

Lana Lučić

Istraživanjem smo provjeravali razlike u profesionalnim interesima i vrijednostima te u odabiru zanimanja između učenika koji su odrasli uz osobu s teškoćama u razvoju u odnosu na one koji nisu. Očekivalo se da će učenici, sa specifičnom obiteljskom situacijom, imati razvijenije socijalne interese i vrijednosti te da će češće odabirati pomagačka zanimanja i zanimanja socijalnog tipa. U istraživanju je on-line putem sudjelovao prigodan uzorak od 579 ispitanika, učenika završnih razreda srednjih škola. Njihovi profesionalni interesi iskazani su na RIASEC skali, a radne vrijednosti na 5 vrijednosnih orijentacija. Česticom otvorena tipa ispitivan je odabir zanimanja, koja su kasnije kodirana u pomagačka zanimanja i zanimanja socijalnog tipa.

Rezultati su pokazali da se dvije skupine ispitanika uistinu razlikuju u izraženosti socijalnog tipa interesa na očekivani način, no nije utvrđena razlika u socijalnoj vrijednosnoj orijentaciji, koja se pokazala najrazvijenijom u cijelom uzorku. Učenici s iskustvom suživota s osobom s teškoćama u razvoju, očekivano češće odabiru pomagačka zanimanja i zanimanja socijalnog tipa.

Ključne riječi: profesionalni interesi, radne vrijednosti, odabir zanimanja, teškoće u razvoju

What will I be when I grow up? The influence of growing up with developmentally disabled family member

Lana Lucic

The purpose of this study was to examine the differences in professional interests, work values and vocational choices between students who grew up in a family with developmentally disabled member and those who didn't. It was expected that students, with this specific situation, will score higher in social type of interests and values. Also, it was expected of them to choose helping professions and social type professions with greater frequency than the rest of the participants. On-line study involved an appropriate sample of 579 students, enrolled in final grade of high school. Their professional interests were calculated on Holland's RIASEC scale and work values on 5 value orientations. Open answered questioning regarding choice of career was coded into helping professions and social type professions.

The findings of this study show significant difference between two groups in social type of professional interests in expected manner, but there is no difference in social value orientation which all participants value the most. Students, who have a developmentally disabled member of family, are more likely to enter a helping or social type of profession.

Key words: professional interests, work values, vocational choice, developmental disability

Uvod

Na pragu odrasle dobi, mladi se susreću s pitanjem: kuda dalje? Izbor zanimanja jedna je od najvažnijih odluka koju učenici trebaju donijeti tijekom svoga školovanja. Točnije, donošenje odluke je kraj jednog procesa, koji uključuje samoprocjenu vlastitih sposobnosti, interesa i mogućnosti uz osvješćivanje osobnih i okolinskih ograničenja (Gottfredson, 2004).

Odabir zanimanja je odluka na koju utječu najmanje tri vrste ljudskih osobina, a to su sposobnosti, interesi i vrijednosti. Kombinacija tih utjecaja, proces pronalaska odgovarajućeg zanimanja ne čine niti jednostavnim niti laganim. Kao što svaki pojedinac ima svoj jedinstveni sklop osobina, tako i svako zanimanje iziskuje drugačije poželjne osobine od ljudi koji ih obavljaju, ovisno o radnim zadacima i uvjetima rada. Sklop potrebnih i poželjnih osobina u jednom zanimanju se može znatno razlikovati od sklopa osobina koje su poželjne u nekom drugom zanimanju.

Na proces donošenja odluke o karijeri, osim unutarnjih, utječu i vanjski faktori. Kao najvažniji vanjski čimbenici se izdvajaju okolina i dostupnost informacija. Formiranje karijernog identiteta započinje još u najranijem djetinjstvu i pod snažnim je utjecajem ranih iskustava unutar obitelji. Na izbor zanimanja, obitelj može utjecati, na primjer, stvarajući prešutna pravila o prihvatljivom izboru zanimanja kao što je to primjer sa obiteljima liječnika, odvjetnika, ili automehaničara u kojima djeca formiraju svoje interese i radne vrijednosti učenjem po modelu. Česti su naime primjeri iz svakodnevnog života da dijete u izboru zvanja krene stopama svojih roditelja. Na sličan način mogu utjecati i neke specifičnosti. Odrastanje u obitelji u kojoj postoji osoba s teškoćama u razvoju, nerijetko dovodi do razvoja empatije, altruizma i socijalne osviještenosti, zbog čega se može pretpostaviti da takva djeca češće izabiru karijeru u pomagačkim zanimanjima i zanimanjima socijalnog tipa, a radne vrijednosti i profesionalne interese razvijaju u smjeru socijalnih u odnosu na ostale (Farber, 1963; Marks, Matson i Barraza, 2005; Eget, 2009). No, iako se ta pretpostavka čini logičnom, istraživačka potpora je relativno slaba, a postojeća istraživanja, provedena na malom broju ispitanika, pružaju oprečne nalaze.

Ovim radom željeli smo provjeriti na velikom uzorku da li će uistinu pomagačka i zanimanja socijalnog tipa češće odabrati oni pojedinci koji su odrasli uz osobu s

teškoćama, u odnosu na one koji nisu. Također, zanimalo nas je i da li će se takvi pojedinci razlikovati u odnosu na ostale s obzirom na profesionalne interese i radne vrijednosti.

No, da bismo razumjeli način na koji mladi pri izlasku iz srednje škole odabiru daljnji životni put u kontekstu profesionalnih odluka, potrebno je prije svega, objasniti profesionalne interese, radne vrijednosti te specifičnost odrastanja uz osobu s razvojnim teškoćama.

Profesionalni interesi

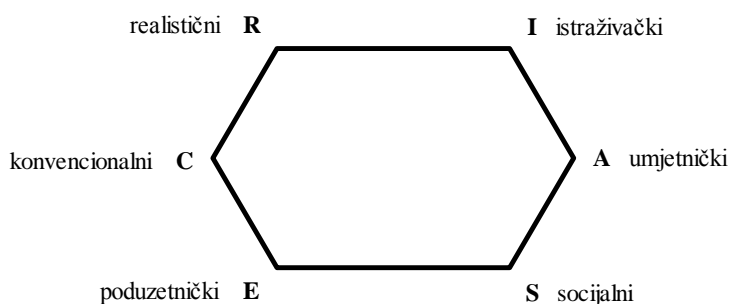
Profesionalni interesi usmjeravaju profesionalni razvoj i određuju profesionalne odluke pojedinca, a možemo ih definirati kao afinitet koji pojedinac ima prema određenim radnim aktivnostima (Krapić, Kardum i Kristofić, 2008).

Profesionalni interesi grade se u procesu kristaliziranja profesionalnog identiteta, kao rezultat pojedinčevog otkrivanja sebe i okoline koja ga okružuje (Macovei, 2009). Ginzberg (1972; prema Macovei, 2009) smatra da profesionalni identitet prolazi kroz tri faze razvoja: faze fantazije, faze odabira na temelju interesa i realistična faze. *Faza fantazije* (3-10 godina) ispunjena je imitiranjem različitih zanimanja koje dijete primjećuje u svojoj okolini (npr prodavačica, smetlar, policajac). Ova faza je važna jer omogućuje djetetu psihološku pripremu i jačanje želje da u budućnosti odabere zanimanje. *Faza odabira na temelju interesa* (11-17 godina) obilježena je promjenama, jer ulaskom u adolescenciju pojedinac otkriva vezu između interesa i sposobnosti te važnost njihovog razmatranja prilikom odabira zanimanja. Posljednju, *realističnu fazu* (18-25 godina) karakterizira formirani profesionalni identitet, a donesene odluke su pragmatičnije i realističnije. Drugim riječima, pri izlasku iz srednje škole, profesionalni interesi bi trebali već biti formirani, no mladi se ipak susreću s problemom donošenja «prave» odluke.

Načinom na koji pojedinci donose odluke o profesionalnom odabiru bavi se više različitih teorija. Hollandova teorija izbora zanimanja trenutno je dominantna teorija, višestruko validirana ne samo na velikim uzorcima već i u kroskulturalnim istraživanjima (Krapić, Kardum i Kristofić, 2008). Sam Holland (1997) za nju kaže da objašnjava profesionalno ponašanje te navodi praktične ideje kojima je cilj pomoći ljudima u odabiru i/ili promjeni zanimanja i održavanju zadovoljstva poslom. Postavke, na kojima je teorija izgrađena, gotovo su nepromijenjene od samih početaka. Teorija

kreće od pretpostavke da je (1) *odabir zanimanja odraz osobina ličnosti*, odnosno profesionalni interesi su odraz ličnosti. Na nju se nadovezuje da su (2) *upitnici interesa zapravo upitnici ličnosti*, jer izbor zanimanja nije samo odraz motivacije, znanja i sposobnosti, već i osobnog uvida i razumijevanja samoga sebe. (3) *Profesionalni stereotipi imaju važnu psiho-socijalnu ulogu*, što nam zapravo govori da postoje razvijeni stereotipi o karakteristikama ljudi unutar različitih zanimanja. Ti stereotipi su slični kod različitih ljudi, s različitim stupnjem obrazovanja, dobi i statusa. Nadalje, (4) *članovi istog zanimanja imaju slične osobine ličnosti i povijest osobnog razvoja*. Ta pretpostavka proizlazi iz činjenice da ljudi biraju određeno zanimanje zbog specifičnih osobina ličnosti i razvojnog puta, što dovodi do sličnosti osoba unutar jednog zanimanja. Upravo zbog sličnih osobina ličnosti, (5) *osobe unutar pojedinog zanimanja reagirat će slično u brojnim situacijama i problemima te će stvoriti karakterističnu interpersonalnu okolinu*. Ova postavka govori o elementima radne okoline, jer osobe unutar jednog zanimanja stvaraju karakterističnu radnu klimu, a sklad između okoline i ličnosti glavna je ideja Hollandove teorije. I posljednja pretpostavka Hollandove teorije kaže da (6) *zadovoljstvo poslom, stabilnost i profesionalno postignuće ovise o kongruenciji ličnosti pojedinca i radne okoline*. Drugim riječima, bolji radni uspjeh postizat će pojedinac čija radna okolina odgovara njegovom/njenom tipu ličnosti.

Holland (1997) je teoriju postavio kao model sastavljen od šest tipova ličnosti: realistični (R), istraživački (I), umjetnički (A), socijalni (S), poduzetnički (E) i konvencionalni (C) (tablica 1). S obzirom na to da profesionalne interese smatra odrazom ličnosti pojedinca, uobičajeno je da se RIASEC tipovi ličnosti nazivaju i tipovima profesionalnih interesa. Navedeni tipovi predstavljaju modele s kojima se uspoređuju stvarne osobe.

Slika 1. Prikaz Hollandovog modela profesionalnih interesa

Struktura interesa, kako ju zamišlja Holland, može se specijalno prikazati heksagonalnim modelom, u kojem je povezanost među pojedinim tipovima snažnija što su oni prostorno bliže (Slika 1). Odnosno, interesi koji su prostorno najbliži, dijele najviše zajedničkih karakteristika, a nasuprotni interesi dijele ih najmanje.

Kod svakog pojedinca može se naći svih šest tipova u jedinstvenoj kombinaciji, ali ipak kod većine je moguće izdvojiti jedan do dva koji su snažnije zastupljeni u odnosu na ostale.

Prikladnost ovoga modela provjeravana je brojnim istraživanjima diljem svijeta, no nije svugdje potvrđena njegova kroskulturalna valjanost (Hidrih, Šverko, 2007). U Hrvatskoj su validaciju proveli Šverko i Babarović (2006) potvrdivši visoku prikladnost modela hrvatskom uzorku ($N=1866$). Rezultati su potvrdili strukturu RIASEC tipova, odnosno provedena validacija pokazuje da je moguće na temelju Hollandove teorije predvidjeti edukacijski program u koji će se učenik uključiti.

Na formiranje profesionalnih interesa utječe i socio-ekonomski aspekt života pojedinca. On se najjednostavnije može odrediti pomoću financijskih obiteljskih primanja, kvalifikacija roditelja (najvišoj postignutoj obrazovnoj razini) i osobne procjene, a na izbor zanimanja, djeluje putem konkretnih čimbenika kao što su novčana sredstva, prijevoz, kvaliteta škole i dr., ali i putem vrijednosti i očekivanja svakog pojedinca, pripadnika određene socioekonomske skupine (Schulenberg, Vondracek i Crouter, 1984). Mullis i suradnici (1998) objasnili su vezu između profesionalnih interesa i socio-ekonomskog statusa. Prema njihovim nalazima, studenti, čiji roditelji rade na jednostavnim poslovima, postižu više rezultate na realističnom tipu ličnosti, u odnosu na druge studente, čiji roditelji rade složenije poslove, a koji postižu više rezultate na umjetničkoj, socijalnoj i konvencionalnoj dimenziji. Iz navedenih istraživanja, može se zaključiti da socio-ekonomski status može utjecati na rezultate te ga treba kontrolirati kao kovarijat ukoliko nije predmet istraživanja.

Tablica 1

Hollandova teorija- tipovi ličnosti prema profesionalnim interesima (preuzeto sa stranice www.mojakarijera.com)

Tipovi	PREFERENCIJE PREMA AKTIVNOSTIMA I ZANIMANJIMA	VRIJEDNOSTI (ono što najviše vrednuje)	VIDE SEBE KAO...	DRUGI IH VIDE KAO ...	IZBJEGAVA	TIPIČNA ZANIMANJA
Realistični	Manipulacija strojevima, alatima ili stvarima	Materijalne nagrade za opipljiva postignuća	Praktične, konzervativne, ručno spretni i sposobni za mehaniku; manje razvijene socijalne vještine	Normalne, prosječne, direktne u komunikaciji	Interakciju sa ljudima	Automehaničar, vozač, optičar, urar
Istraživački	Istraživanja, razumijevanje, predviđanje i kontrola prirodnih i društvenih fenomena	Razvoj i usvajanje znanja	Analitične, inteligentne, skeptične, manje razvijene interpersonalne vještine	Asocijalne, inteligentne, hladne, racionalne	Uvjeravanje drugih ili aktivnosti koje uključuju prodaju	Farmaceut, biolog, matematičar
Umjetnički	Pisanje, glazba ili druge umjetničke aktivnosti	Kreativno izražavanje ideja, emocija ili raspoloženja	Otvorene prema iskustvima, kreativne, inteligentne – manje razvijene uredske/ organizacijske vještine	Neuobičajene, neorganizirane, kreativne	Rutinu, konformizam i ustaljena pravila	Slikar, glazbenik, glumac
Socijalni	Pomaganje, podučavanje, savjetovanje, pružanje usluga drugima kroz osobnu interakciju	Briga o dobrobiti drugih, socijalne usluge	Empatične, strpljive, visoko razvijenih interpersonalnih sposobnosti	Brižne, otvorene prema ljudima, kooperativne	Mehaničke i tehničke aktivnosti	Pedagog, učitelj, psiholog
Poduzetnički	Uvjeravanje, vođenje ili upravljanje drugim ljudima	Materijalne nagrade i socijalni status	Sposobni za prodaju i uvjeravanje; manje razvijene akademske sposobnosti	Energične, interesantne drugima	Znanstvene, intelektualne i predetaljne teme	Ekonomist, menadžer
Konvencionalni	Uspostavljanje i održavanje reda i rutine, uvođenje standarda	Materijalna i financijska postignuća	Tehnički vješte u politici ili proizvodnji; manje razvijene umjetničke vještine	Pažljive, konformistične	Nejasne ili nestrukturirane zadatke	Knjigovođa, inspektor, kontrolor leta

Radne vrijednosti

Radne vrijednosti Šverko definira kao opće i relativno trajne ciljeve koje pojedinci nastoje ostvariti svojom radnom ulogom, a specifičan su vid općih životnih vrijednosti (Šverko i Vizek-Vidović, 1995). Trenutno vodeće teorije izbora zanimanja, poput Hollandove, uzimaju vrijednosti kao temelj svojih teorija jer nam one govore o tome što osoba smatra važnim u radu (Super, Šverko i Super, 1995), a služe i kao korisni indikatori odluka i aktivnosti na koje će se pojedinac odlučiti (Rokeach, 1973, prema Twenge, Campbell, Hoffman, Lance, 2010).

Ginzberg smatra (1951, prema Carruthers, 1968) da se vrijednosti stabiliziraju u adolescenciji i imaju snažan utjecaj na odabir zanimanja. One se stječu socijalizacijskim procesima te čine dio našeg identiteta i govore o tome tko smo. Odabir karijere, sukladan vlastitoj hijerarhiji vrijednosti, osigurava dugoročno zadovoljstvo u radu, manju izloženost stresu, bolju prilagodbu u međuljudskim odnosima te dulji radni vijek.

Tablica 2

Raspodjela vrijednosti u pet vrijednosnih orijentacija (Super, Šverko i Super, 1995)

UTILITARNA	napredovanje autoritet ekonomska sigurnost	prestiž radni uvjeti
SOCIJALNA	altruizam socijalna interakcija	međuljudski odnosi kulturalni identitet
SAMOAKTUALIZIRAJUĆA	korištenje sposobnosti postignuće esteticizam	stvaralaštvo razvoj ličnosti sudjelovanje u odlučivanju
INDIVIDUALISTIČKA	samostalnost životni stil	raznolikost
AVANTURISTIČKA	fizička aktivnost rizik	

Kroz čitav period istraživanja radnih vrijednosti, predloženo je nekoliko različitih taksonomija, ovisno o primijenjenim instrumentima i teorijskim uporištima. Danas prevladava vjerovanje da postoje široke dimenzije radnih vrijednosti s nekoliko primarnih vrijednosti unutar njih. Većina instrumenata koji su razvijeni i korišteni za njihovo ispitivanje ukazuju na postojanje dvadesetak primarnih različitih radnih vrijednosti (Šverko i sur, 2008) koje su organizirane u pet vrijednosnih orijentacija.

Veliko kroskulturalno istraživanje, koje je Super proveo sa suradnicima (Super, Šverko i Super, 1995), pokazalo je petfaktorsku strukturu u podlozi tih dvadeset vrijednosti: utilitarna, samoaktualizirajuća, individualistička, socijalna i avanturistička vrijednosna orijentacija (tablica 2). Socijalna orijentacija, koja je u ovome radu od najvećeg interesa, usmjerena je prema grupnim vrijednostima i ističe važnost socijalnih interakcija i odnosa.

Odabir zanimanja kod osoba čiji član obitelji ima teškoće u razvoju

Kao što je već spomenuto, obitelj je jedan od važnih faktora za donošenje odluke o odabiru zanimanja. U obitelji se djetetu razvijaju socijalni stavovi, formiraju navike za rad, red i društveno ponašanje, odnosno formiraju se prvi sustavi vrijednosti, koje dijete tijekom adolescencije internalizira (Gudjons, 1994). Može se reći da obitelj predstavlja prvobitni model i filter za stjecanje prvih iskustava i neizostavno utječe na razvoj djetetovih radnih vrijednosti, profesionalnih interesa, a u konačnici i na odabir zanimanja. Sukladno tome, iskustvo suživota s osobom koja ima teškoće u razvoju, može imati važan utjecaj na karijerni izbor.

Postoje različite definicije teškoća u razvoju, no suštinski one su sve vrlo slične. Djeca s teškoćama u razvoju su djeca s trajnijim posebnim potrebama, a odnose se na urođena i stečena stanja organizma, koja zbog svoje naravi zahtijevaju poseban multidisciplinarni stručni pristup kako bi se omogućilo izražavanje i razvoj sačuvanih sposobnosti djeteta i time što kvalitetniji daljnji odgoj i život (Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece, 1991). U odnosu na prosječno dijete, dijete s teškoćama u razvoju iziskuje veću brigu i vremenski angažman te dodatna financijska sredstva. Takav život ponekada predstavlja traumatsko iskustvo za užu (ali i širu) obitelj, a to je iskustvo praćeno snažnim i nerijetko negativnim emocijama koji nužno vode do procesa prilagodbe (Krajačić, 2014). Dijete, koje odrasta u takvoj obitelji, može iskusiti osjećaj srama zbog člana obitelji s teškoćama, a zatim i sram zbog srama, osjećaj krivnje zbog svog dobrog zdravlja, osjećaj zanemarenosti od strane roditelja, usamljenost, izoliranost, osjećaj da mora uspjeti i preuzeti više obaveza na sebe, osjećaj da ne smije opterećivati druge članove vlastitim problemima te strah da će i sami postati bolesni (Strohm, 2005; Eget, 2009; Caplan, 2011).

No, mogu se javiti i pozitivne posljedice. Odrastanje uz brata ili sestru s razvojnim teškoćama, može pojedinca učiniti odgovornijim, tolerantnijim, duhovitijim, fleksibilnijim i spremnijim da vidi dobro u drugim ljudima (Burton i Parks, 1994). Također, pojedinci sa spomenutim iskustvom izjavljuju kako se osjećaju ugodno u društvu osoba s invaliditetom i kako cijene različitosti (Farber, 1963; Siegel i Silverstein, 1994; Marks i sur, 2005; Strohm, 2005).

Prema Strohm (2005) ta opuštenost dolazi i zbog iskustva susreta sa socijalnim radnicima, rehabilitatorima i drugim pripadnicima pomagačkih zanimanja tijekom odrastanja. Djeca promatranjem dolaze do informacija o spomenutim zanimanjima, prepoznajući taj karijerni put kao onaj kojim i sami mogu krenuti i koji im se nerijetko čini jedini ispravan. Također, pojedinci odrasli uz osobu s teškoćama imaju razvijeniji osjećaj za socijalnu pravdu i društvenu jednakost što ih dovodi do želje da pomažu osobama s teškoćama i invalidima kao pripadnicima manjinske skupine u zajednici (Strohm, 2005). Moglo bi se reći da godine „neformalnog obrazovanja“ o osobama s teškoćama, kroničnim bolestima ili psihičkim bolestima dovode do osjećaja da mogu doprinijeti, ne samo skupini osoba s razvojnim teškoćama ili invaliditetom, već i čitavome društvu (Strohm, 2005).

Seligman i Darling (2007) tvrde da su mnogi srodnici osoba s razvojnim teškoćama internalizirali pomagačke norme i usmjerili svoja karijerna nastojanja prema postizanju životnih ciljeva koji zahtijevaju predanost i požrtvovnost, odnosno doprinose zajednici. Životna iskustva odrastanja s djetetom s teškoćama često potiče interes, kao i kompetencije i sposobnost za rad s različitim populacijama. Konstam i suradnici (1993) smatraju da je Hollandova teorija kompatibilna s idejom da djeca, odrasla uz osobu s teškoćama, razvijaju specifičan sklop osobina ličnosti kao posljedicu obiteljske situacije i okruženja. Naime, Holland (1997) u svojoj teoriji pojašnjava utjecaj okoline i životnih prilika na razvoj ličnosti pojedinca. Ona se, prema njemu, razvija kroz interakciju kulturalnih i osobinskih faktora, poput biološkog naslijeđa, primarne obitelji, vršnjaka, socijalnog statusa i fizičke okoline, a svaki tip ličnosti okarakteriziran je specifičnim interesima, stavovima, vrijednostima i kompetencijama (vidi tablicu 1). Interakcija s roditeljima, neposredna okolina, ali i pripadanje kulturi i društvenoj klasi, navode pojedinca da nekim aktivnostima bude više naklonjen u odnosu na neke druge. S vremenom, preferencije se razvijaju u snažne interese koji upravljaju ponašanjem

pojedince i navode ga na odabir zanimanja (Eget, 2009). Drugim riječima, kod pojedinaca, koji su odrasli u obitelji čiji član ima razvojne teškoće, vjerojatno će se snažnije razviti socijalni interesi i vrijednosti jer su im, zbog specifičnih uvjeta odrastanja, preferencije usmjerene ka pomaganju i pružanju usluga, a više vrednuju međuljudske odnose i socijalnu interakciju u odnosu na druge.

Ranija istraživanja potvrđuju da pojedinci odrasli uz brata ili sestru s razvojnim teškoćama imaju razvijeniji osjećaj razumijevanja i suosjećanja za druge, posebice za druge osobe s invaliditetom, a zbog toga više cijene i vlastito zdravlje i inteligenciju u odnosu na pojedince koji nemaju to iskustvo (Grossman, 1972 prema Eget, 2009). Ujedno, mladi s tim specifičnim iskustvom skloniji su volonterskom radu s drugim ljudima i općenito altruističnom ponašanju (Grossman, 1972 prema Eget, 2009; Taylor i Shivers, 2013).

Dosadašnja istraživanja odabira zanimanja s obzirom na postojanje člana obitelji s teškoćama

Farber (1963) je proveo istraživanje u kojem su sudjelovala djeca u dobi između 10 i 16 godina ($N=83$). Podijelio ih je u dvije skupine ovisno o učestalosti interakcije koju su uspostavljali sa svojim mentalno zaostalim bratom ili sestrom (samoiskaz rijetko ili često). Od sudionika se tražilo da rangiraju popis svojih životnih ciljeva. Rezultati su pokazali da i djevojčice i dječaci, koji su ulazili u svakodnevne interakcije s osobama s razvojnim teškoćama, daju manju važnost ciljevima poput braka i obiteljskog života, ostvarivanju puno bliskih prijateljskih veza i postajanju uvaženog vođe zajednice. Njima je, u odnosu na sudionike druge skupine, važnije bilo postizanje nekog društveno vrijednog cilja i osobni doprinos čovječanstvu. Farber smatra da je ta razlika u važnosti životnih ciljeva posljedica uloge koju dijete obnaša u obitelji u kojoj je prisutna osoba s razvojnim teškoćama, a upravo ta uloga djeluje kao pojačivač motivacije da se uspije u pomagačkoj profesiji. Usporedbom po spolu, pokazalo se da djevojčice koje su bile u svakodnevnoj interakciji s mentalno zaostalim bratom ili sestrom pokazuju snažniju motivaciju da uspiju u području pomagačkih zanimanja i zanimanja socijalnog tipa u odnosu na ostale ispitanike te imaju slabiji interes za poslovnim uspjehom u odnosu na dječake iste skupine. Cleveland i Miller (1977, prema Eget, 2009) smatraju da se, zbog tradicionalnih rodnih uloga, od sestre očekuje da

preuzme ulogu koja nalikuje na roditeljsku, posebice u velikim obiteljima s niskim primanjima, što dodatno objašnjava spolnu razliku u važnosti poslovnog uspjeha.

Iako su rana istraživanja potvrđivala pretpostavku da su pojedinci, odrasli uz osobu s teškoćama, skloniji odabirati socijalni tip zanimanja, kasnija istraživačka potpora je relativno slaba, što ukazuje na potrebu za dodatnim istraživanjima. Interes se budi tek krajem 20 stoljeća, kada su Konstam i suradnici (1993) provjeravali pretpostavku da pojedinci, koji odrastaju uz osobu s teškoćama, češće svoju osjetljivost i toleranciju usmjeravaju u zanimanja u kojima se visoko cijene pomagačke vještine. Smatrali su da takve pojedince češće motiviraju altruistične potrebe što je razlog da odabiru zanimanja u kojima su tražene izražene socijalne vrijednosti i interesi. Istraživanje su proveli s 27 sudionika, čiji brat ili sestra imaju intelektualne teškoće te su rezultate uspoređivali s 27 sudionika koji nemaju brata ili sestru s teškoćama. Rezultati nisu podržali hipoteze, odnosno pokazali su da nema razlike u odabiru pomagačkih zanimanja između onih koji su odrastali uz nekoga s razvojnom teškoćom i onih koji nisu. Autori smatraju da su nalazi, oprečni ranijim istraživanjima, posljedica razlika u političkim, ekonomskim i socijalnim aspektima američkog društva kao cjeline, koje u njihovo doba stavlja veći naglasak na osobne uspjehe u odnosu na vrijeme kada je Farber provodio svoje istraživanje. No, autori navode i ograničenje istraživanja zbog kojeg nije moguće generalizirati zaključke: u istraživanju su sudjelovali visoko obrazovani pojedinci, što je moglo utjecati na rezultate.

Do sličnih zaključaka došli su i Burton i Parks (1994) koji su uspoređivali samopoštovanje, lokus kontrole i karijerne aspiracije između skupina studenata, koji su imali brata/sestru s razvojnim teškoćama i onih koji nisu. Rezultati su pokazali da se sudionici ne razlikuju u odabiru karijere ili samopoštovanju, ali oni koji su imali brata ili sestru s teškoćama, imali su snažniji internalni lokus kontrole što govori u prilog pozitivnim posljedicama odrastanja u obitelji s prisutnom teškoćom.

Eget (2009) se u svojoj doktorskoj disertaciji bavila pitanjem karijernog odabira kod srednjoškolaca (raspon dobi 14-19 godina) koji su odrasli uz člana obitelji s razvojnim teškoćama ($N=26$). Iako je pretpostavljala da će takve osobe imati najrazvijeniji socijalni tip profesionalnih interesa, rezultati dobiveni Hollandovim upitnikom profesionalnih interesa to nisu podržali. Rezultati pokazuju da pojedinci koji odabiru karijeru u pomagačkim zanimanjima i zanimanjima socijalnog tipa imaju

razvijeniji socijalni tip interesa u odnosu na ispitanike koji biraju ostala zanimanja. No, ispitanici koji odabiru pomagačka i socijalna zanimanja, ne razlikuju se u izraženosti socijalnog tipa interesa s obzirom na postojanje brata ili sestre s razvojnom teškoćom.

Druga struja istraživača, provjeravala je pretpostavku o profesionalnim sklonostima pojedinaca odraslih uz osobu s teškoćama služeći se kvalitativnom metodologijom.

Marks, Matson i Barraza (2005) proveli su istraživanje na uzorku od 7 rehabilitatora koji su odrastali uz brata ili sestru s teškoćama. Dubinskim intervjuima saznali su da svi sudionici smatraju kako je upravo to iskustvo utjecalo na njihov odabir karijere u specijalnom obrazovanju koju inače vjerojatno ne bi izabrali. Drugi faktori koji su utjecali na odabir karijere su potreba da djeluju na poboljšanje usluga za osobe s invaliditetom i samim time na povećanje kvalitete njihova života, zatim osjećaj odgovornosti prema bratu ili sestri, osjećaj da su širih vidika i razvijenije tolerancije u odnosu na prosječnog čovjeka, kao i velik interes za inkluzivnu edukaciju. Osim malog broja ispitanika, ovo istraživanje ima još nekoliko ograničenja. Naime, gotovo svi ispitanici su imali brata ili sestru s Down sindromom te su skoro svi ispitanici bili istog spola kao i osoba s teškoćama, a njih šest, od ukupnih sedam, bili su stariji od svog brata ili sestre.

Chambers (2007) je provela sličnu studiju na osam ispitanika koji su radili u području specijalnog obrazovanja i imali brata ili sestru s teškoćama (2007 prema Eget, 2009). Raspon teškoća kod njihovih braće i sestara bio je širi od onog u istraživanju Marksa i suradnika (2005), od blažih preko teških pa do višestrukih. Dio ispitanika u ovom istraživanju smatra da je na njihov odabir karijere uvelike utjecalo to specifično iskustvo odrastanja te da im se takav odabir činio prirodnim. Drugi dio smatra da je takvo odrastanje imalo indirektnog utjecaja na odabir karijere: nisu imali u planu obrazovati se za rad s osobama s invaliditetom, već se to dogodilo spontano. Većina ispitanika ipak vjeruje da zbog svog specifičnog iskustva mogu doprinijeti ovom području rada, jer imaju s njim negativna iskustva, posebice vezano za školski sustav. Naime, oni znaju kako je biti 's druge strane', strane korisnika i njihove obitelji te vide velik prostor za poboljšanje usluga gdje mogu doprinijeti svojim radom i idejama. Kao svoje glavne kvalitete, svi ispitanici isticali su empatiju, razumijevanje, strpljivost i ustrajnost.

Eget (2009) je u disertaciji provela i analizu kvalitativnih podataka, prikupljenih intervjuima s pet ispitanika iz početnog uzorka ($N=26$) koji su se odazvali pozivu. Rezultati pokazuju da postoji više različitih motiva da osoba odabere pomagačko zanimanje kao karijeru, ali najsnažniji je odrastanje u obitelji u kojoj je prisutna razvojna teškoća, što je različito od zaključaka kvantitativne studije.

Naše istraživanje

Iako postoji velik broj istraživanja o utjecaju odrastanja uz osobu s teškoćama, relativno malen broj se fokusira na odabir karijere kod takvih osoba na sustavan način i analizom različitih odrednica. Istraživači, koji su se bavili ovom temom, kreću od pretpostavke da ovakvo specifično iskustvo odrastanja neminovno utječe na karijerni put, profesionalne interese, vrijednosti i ciljeve. Rana istraživanja potvrđuju pretpostavku (Farber, 1963; Grossman, 1972 prema Eget, 2009), no novija donose oprečne rezultate. Iako neke kvalitativne studije navode na zaključak da su pojedinci, odrasli uz osobu s teškoćama, skloniji pomagačkim zanimanjima te imaju razvijenije socijalne interese i vrijednosti (Marks i sur, 2005; Chamber, 2007 prema Egete, 2009; Eget, 2009), kvantitativne studije nisu u potpunosti poduprle te pretpostavke (Konstam i sur, 1993; Burton i Parks, 1994; Eget, 2009). Kao najveće ograničenje većinom se navodi malen broj ispitanika, što otežava generalizaciju uzorka. No, postoje i neka druga. U većini istraživanja ispitanici su studenti ili zaposlene osobe, koji su već odabrali svoj karijerni put, odnosno stariji su od 18 godina te su imali prilike okušati se u radnom svijetu i potencijalno prilagoditi karijerne aspiracije koje su imali na kraju srednje škole. Također, sva su istraživanja provedena s ciljem provjere pretpostavke o karijernom odabiru kod pojedinaca koji su odrasli uz brata ili sestru s teškoćama, što prigodan uzorak čini još prigodnijim. Pregledom literature, ustanovili smo i da je većina istraživanja provedena na američkom uzorku ispitanika.

Ovim radom, želimo provjeriti da li se i na koji način razlikuju u radnim vrijednostima, profesionalnim interesima i odabiru zanimanja učenici koji imaju u obitelji osobu s razvojnim teškoćama, u odnosu na one koji nemaju. S obzirom na nedostatak istraživanja s većim brojem ispitanika, vjerujemo da bi ovaj rad pružio dodatan uvid u pitanje odabira karijere ove specifične skupine mladih.

Cilj i problemi istraživanja

Ovim radom željeli smo ispitati povezanost odrastanja u obitelji s članom koji ima teškoće u razvoju s različitim odrednicama karijernog izbora. U skladu s time, postavili smo sljedeće probleme:

1. Ispitati razlike u profesionalnim interesima učenika s obzirom na postojanje člana s teškoćama u razvoju u njihovoj primarnoj obitelji.

Očekujemo da će ispitanici, koji su odrasli uz osobu s teškoćama u razvoju, imati značajno izraženiji socijalni tip interesa u odnosu na one koji to nisu.

Za ostale profesionalne interese nemamo jasna očekivanja koja bi proizlazila iz ranijih istraživanja pa nećemo postavljati direktivne hipoteze.

2. Ispitati razlike u vrijednosnim orijentacijama učenika s obzirom na postojanje člana s teškoćama u razvoju u njihovoj primarnoj obitelji.

Očekujemo da će ispitanici, koji su odrasli uz osobu s teškoćama u razvoju, imati značajno izraženiju socijalnu vrijednosnu orijentaciju u odnosu na one koji to nisu.

Slično dijelu profesionalnih interesa, teorijski okvir i prethodna istraživanja nisu nam dala jasno polazište za postavljanje hipoteze vezano uz preostale vrijednosne orijentacije.

3. Ispitati razlikuje li se odabir zanimanja učenika s obzirom na postojanje člana s teškoćama u razvoju u njihovoj primarnoj obitelji.

Očekujemo da će ispitanici, koji su odrasli uz osobu s teškoćama, češće odabirati pomagačka i zanimanja socijalnog tipa u odnosu na ostale ispitanike.

Metoda

Istraživanje je provedeno kao dio projekta Hrvatske zaklade za znanost: *Profesionalni razvoj u adolescenciji: razvoj modela tranzicije karijere adolescenata* (skraćeno *Put karijere*). Cilj projekta bio je utvrditi ključne odrednice uspješne tranzicije iz škole na posao, odnosno iz škole na fakultet. Za potrebe ovoga rada analizirali smo podatke o profesionalnim interesima i vrijednostima, planiranom zvanju i dio demografskih podataka, prikupljenima u dvije točke mjerenja.

Sudionici

U istraživanju su sudjelovali učenici završnih razreda 30 škola ($N=579$), od čega 11 gimnazija, 16 strukovnih škola i 3 umjetničke škole, pri čemu je većina s područja Grada Zagreba, a četiri su iz Varaždina, Zaboka, Bjelovara i Nove Gradiške.

U istraživanju je sudjelovalo 411 djevojaka i 168 mladića, a 30.74% ispitanika izjasnilo se da u bližoj obitelji imaju člana s teškoćama ($N=178$).

Postupak

S obzirom da se istraživanje provodilo putem internetske stranice, u početnim fazama istraživanja regrutirali smo potencijalne sudionike. U dogovoru sa školama, maturantima četverogodišnjih obrazovnih programa istraživači su usmeno prezentirali projekt, objašnjavajući svrhu i dinamiku njegova provođenja. S obzirom da je za sudjelovanje potrebno izdvojiti par sati u svakoj od tri točke mjerenja, istraživači su predvidjeli i nagradnu igru, kako bi sudionike motivirali da ustraju i time smanjili njihovo osipanje. Nagrade su dodjeljivane po slučaju, nakon svakog vala istraživanja. Nakon što su im dane sve informacije, ukoliko su odlučili sudjelovati, učenici su se potpisivali na listu, dajući svoje ime i e-mail adresu, na koju im je poslan poziv za sudjelovanjem. Na taj način uzorak je kontroliran, kako bi se izbjeglo uključivanje učenika drugih škola koje nisu ušle u uzorak ili dvostruko sudjelovanje pojedinog ispitanika. Ukupno je kontaktirano više od 2000 učenika, a odaziv je bio oko 50%. Predviđeno je sudjelovanje u 3 vremenske točke, a podaci korišteni u izradi ovoga rada prikupljeni su u dvije točke mjerenja tijekom pedagoške godine 2014/2015. Nakon što bi učenik prihvatio poslanu pozivnicu, putem portala "Put karijere" (www.putkarijere.hr) pristupio bi svojem profilu i postavljenim upitnicima. Ispitivanje

je bilo vremenski ograničeno na 10-tak dana, a sudionici su se mogli vraćati i višekratno sudjelovati. Ispitanici su informacije i podsjetnike da završe svoje sudjelovanje primali putem e-maila i Facebook grupe „Put karijere”.

Mjerni instrumenti

Profesionalne interese ispitivali smo kratkom inačicom Upitnika profesionalnih interesa PGI-S (Personal Globe Inventory- Short) na hrvatskom jeziku (Šverko, 2005). Upitnik mjeri 18 profesionalnih interesa koji su organizirani u sferni model interesa, a za potrebe ovoga rada korišteni su rezultati izraženi na RIASEC skali. Kraća verzija upitnika broji 80 čestica. Upitnik interese mjeri koristeći dvije metode, od originalnih tri, koje se primjenjuju u zasebnim subtestovima. Ispitanike se, u uputi priloženoj upitniku, traži da za svaku navedenu aktivnost daju dvije procjene: koliko im se sviđa i koliko bi bili uspješni obavljajući ju. Primjeri čestica su „Pripremati financijske izvještaje“ i „Pomagati djeci s teškoćama u učenju“. Odgovori se daju na skali Likertova tipa raspona od 1 (izrazito mi se ne sviđa/izrazito sam neuspješan) do 7 (izrazito mi se sviđa/izrazito sam uspješan). Rezultat ispitanika formira se zbrajanjem odgovora na odgovarajućim česticama. Upitnik odgovara teorijskom modelu, a postignuta je i visoka pouzdanost. Koeficijenti pouzdanosti na ovim podacima kreću se od .74 do .90

Radne vrijednosti ispitivali smo V-upitnikom (kratka inačica) za mjerenje radnih vrijednosti i vrijednosnih orijentacija koji je razvijen u okviru međunarodnog projekta Work Importance Study (Super, Šverko i Super 1995) u kojem je sudjelovala i Hrvatska. Skraćena verzija upitnika sadrži 60 čestica i mjeri rezultate na 20 radnih vrijednosti. Za potrebe ovoga rada korišteni su rezultati izraženi kroz pet vrijednosnih orijentacija: orijentacija prema samoaktualizaciji, individualistička orijentacija, socijalna orijentacija, utilitarna orijentacija, avanturistička orijentacija. Čestice su oblikovane tako da sudionici odgovaraju što im je sada važno ili će im biti važno u radu (“Važno mi je ili će mi biti važno...”), a odgovori se daju na skali Likertova tipa raspona od 1 (uglavnom nevažno) do 4 (veoma važno). Primjeri čestica su “Imati visok životni standard” ili “Pomoći ljudima u potrebi”. Svaki sudionik trebao je procijeniti koliko se on osobno slaže sa svakom od tvrdnji. Rezultat ispitanika formira se zbrajanjem unutar vrijednosne orijentacije kojoj pripadaju, čime se dobiva kompozitni

rezultat za svaku od pet vrijednosnih dimenzija. Faktorskom analizom izdvojeno je pet faktora koji odgovaraju očekivanoj strukturi čija je unutarnja konzistencija visoka. Faktori su utilitarna ($\alpha=.84$), samoaktualizirajuća ($\alpha=.80$), individualistička ($\alpha=.83$), socijalna ($\alpha=.85$) i avanturistička ($\alpha=.83$) vrijednosna orijentacija.

Odabir preferiranog zanimanja mjerio se česticom otvorenog tipa. Od ispitanika se tražilo da upišu zanimanje za koje će se pokušati obrazovati ili u kojem će se nastojati zaposliti po završetku srednje škole. Odgovore smo, prije obrade podataka, kodirali u pet kategorija. Prvu čine pomagačka zanimanja, prema Vodiču kroz zanimanja (Šverko, 1998). Drugu kategoriju čini socijalni tip zanimanja. Kako bismo odredili koja zanimanja pripadaju toj skupini, poslužili smo se tablicom ISCO-88 klasifikacije zanimanja i pridodanih RIASEC bodova (Matijaš, 2015). Tablica prikazuje popis zanimanja kojima je određen rang za svaki od profesionalnih interesa. Za svako navedeno zanimanje, moguće je iščitati koji je pripadajući dominantni tip interesa (na primjer, za zanimanje liječnika interesi su, od najviše prema najmanje razvijenom, rangirani I-S-R-C-E-A). U skupinu socijalnog tipa zanimanja, svrstali smo sva ona zanimanja kod kojih je dominantan socijalni tip interesa. U kategoriju „socijalni tip zanimanja“ ubrojana su i pomagačka zanimanja. Treća kategorija su ostala zanimanja, koja ne pripadaju niti jednoj od prethodnih kategorija. U četvrtu skupinu svrstani su ispitanici koji još uvijek ne znaju ili nisu odlučili, a petu ispitanici koji nisu dali odgovor ili se njihovi odgovori nisu mogli svrstati u niti jednu od prije navedenih skupina. Ispitanici, svrstani u neku od posljednjih dviju kategorija, izuzeti su iz analiza. Kodna lista poslova nalazi se u Prilogu A.

Upitnik demografskih karakteristika konstruiran je za potrebe istraživanja. Ispitanici su osim spola, dali informacije i o postojanju razvojne teškoće u primarnoj obitelji, o kakvoj se teškoći radi te socioekonomskom statusu.

Socioekonomski status obuhvaća stupanj obrazovanja roditelja, procjenu mjesečnih primanja te subjektivnu procjenu socio-ekonomskog statusa obitelji. Provedena je faktorska analiza kojom je utvrđena jednostavna struktura. Za svakog ispitanika izračunat je faktorski bod koji se koristio dalje kao ulazna varijabla socio-ekonomskog statusa.

Rezultati

Karakteristike sudionika odraslih uz osobu s teškoćama

Prije analize postavljenih problema, analiziran je uzorak ispitanika, podijeljen s obzirom na postojanje osobe s teškoćama u razvoju u bližoj obitelji. Podaci su inicijalno prikupljeni na $N = 579$ sudionika, no zbog neispunjavanja određenih čestica, u analize nisu uključeni svi sudionici. Analize su provedene na uzorcima od $n = 503$ do $n = 579$, iz čega se može zaključiti da je otpad sudionika razmjerno malen (do 13%).

Od ukupnog broja ispitanika, 30.74% izjasnilo se da u bližoj obitelji imaju člana s razvojnim teškoćama. Tim ispitanicima ponuđena je Orijentacijska lista vrsta i stupnjeva teškoća u razvoju, preuzeta iz Pravilnika o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama te se od njih tražilo da označe teškoću prisutnu u njihovoj obitelji (tablica 3). Vidljivo je da su u obitelji ispitanika najčešće teže kronične bolesti (npr epilepsija), a slijede ih oštećenja vida i višestruke teškoće.

Tablica 3

Raspodjela sudionika s obzirom na razvojne teškoće koje postoje u obitelji

Orijentacijska lista vrsta i stupnjeva teškoće u razvoju	<i>N</i>	%
0 nemam nikoga	401	69,3
1 oštećenje vida	34	5,9
2 oštećenje sluha	21	3,6
3 oštećenje jez-gov-glas komunikacije	3	,5
4 specifične teškoće u učenju	15	2,6
5 ADHD/ADD	6	1,0
6 teže kronične bolesti	39	6,7
7 motorički poremećaj ili oštećenje	8	1,4
8 poremećaj u ponašanju	8	1,4
9 autizam	16	2,8
10 postojanje višestrukih teškoća	28	4,8
Ukupno	179	100,0

Rezultati, kako pokazuje tablica 4, pokazuju kako jedna trećina svih sudionica izjavila da ima osobu s teškoćama, dok se tako izjašnjava jedna četvrtina sudionika. U uzorku ima više ispitanika koji pohađaju strukovnu školu ($N=334$), u odnosu na

gimnaziju ($N=230$), no kada uspoređujemo sudionike s obzirom na postojanje člana obitelji s teškoćom, nema razlike u vrsti škole koju pohađaju.

Tablica 4
 Raspodjela sudionika s obzirom razvojne teškoće u obitelji, spol i obrazovanje

	SPOL			ŠKOLA		
	<i>N</i>	M	Ž	strukovna	gimnazija	umjetnička
TUR	178	42	136	56.2 %	41.0%	2.8 %
Ostali	401	126	275	58.4 %	39.2 %	2.5 %
<i>N</i>	579	168	411	334	230	15

TUR- postojanje člana obitelji s teškoćama u razvoju

Profesionalni interesi

Provedena je multivarijatna analiza varijance kako bi se utvrdilo da li se sudionici, koji imaju iskustvo odrastanja uz osobu s teškoćama, razlikuju od ostalih po profesionalnim interesima. Nezavisne varijable bile su spol (dvije kategorije - muško i žensko) te ima li ili nema osoba u obitelji nekog s teškoćama u razvoju (također dvije kategorije). Zavisna varijabla bila je rezultat na varijablama RIASEC. Kako bismo vidjeli pri kojim razinama nezavisnih varijabli dolazi do promjena na zavisnim varijablama, provedene su i dvosmjerne analize varijance, njih šest za RIASEC tipove¹.

Uzimajući u obzir sve zavisne varijable, nezavisna varijabla TUR, koja se odnosi na činjenicu ima li sudionik u obitelji nekoga s teškoćama u razvoju, pokazala se značajnom (Wilksov Lambda = .969; $F(6,570) = 3.064$, $p < .01$), odnosno ima značajan utjecaj (glavni efekt) na zavisne varijable, kao i nezavisna varijabla spol (Wilksov Lambda = .690; $F(6,570) = 42.699$, $p < .01$). Interakcija ovih dviju varijabli nije se pokazala značajnom (Wilksov Lambda = .986; $F(6,570) = 1.306$, $p > .05$).

Rezultati provedene dvosmjerne analize varijance pokazuju da je, ako u obzir uzmemo varijablu TUR, glavni efekt ove varijable značajan na istraživačkim, umjetničkim i socijalnim tipovima. Na sve tri skale veće rezultate postižu osobe koje u

¹ Postojala je mogućnost da socioekonomski status može utjecati na rezultate i da ga treba kontrolirati, no utvrđeno je kako ne utječe na analize (MANOVA i MANCOVA daju iste rezultate) te stoga nije korišten kao kovarijat.

obitelji imaju nekog s teškoćama u razvoju. Veličine efeta su male na svim razinama RIASEC tipova (*partial eta squared* je u rasponu od 0 do 0.13) . Nema statistički značajne razlike u realističnim, poduzetničkim i konvencionalnim tipovima. Rezultati s obzirom na spol su u skladu s dosadašnjim istraživanjima, sudionice imaju razvijenije sve profesionalne interese osim realističnih i konvencionalnih u odnosu na sudionike (tablica 5).

Tablica 5
Dvosmjerna analiza varijance za RIASEC tipove

	<i>M (SD)</i>						ANOVA		
	TUR			OSTALI			F_{SPOL}	F_{TUR}	$F_{\text{SPOL} \times \text{TUR}}$
	M	Ž	SVI	M	Ž	SVI			
R	31.19 (8.87)	21.75 (8.34)	23.98 (9.35)	31.82 (10.06)	21.16 (8.58)	24.51 (10.32)	119.64**	.00	0,44
I	38.29 (8.72)	33.31 (10.51)	34.48 (10.31)	34.48 (10.31)	32.07 (10.96)	32.07 (10.96)	8.68**	9.68**	2,41
A	25.31 (10.12)	29.90 (11.90)	28.82 (11.65)	23.85 (12.76)	26.31 (12.69)	25.54 (12.75)	7.64**	3.91*	0,69
S	32.21 (7.11)	39.79 (7.84)	38.00 (8.30)	29.49 (8.96)	37.54 (8.56)	35.01 (9.44)	82.16**	7.79**	0,06
E	34.93 (6.15)	37.26 (8.38)	36.71 (7.96)	34.78 (7.37)	37.97 (7.73)	36.97 (7.75)	11.80**	.09	0,29
C	31.55 (7.81)	24.58 (9.44)	26.22 (9.54)	31.90 (8.71)	24.56 (8.29)	26.87 (9.08)	91.09**	.17	0
<i>N</i>	42	136	178	126	275	401			

* $p < .05$; ** $p < .01$

TUR- postojanje člana obitelji s teškoćama u razvoju

Vrijednosne orijentacije

Provedena je i druga multivarijatna analiza varijance kako bi se utvrdilo da li se sudionici, koji imaju iskustvo odrastanja uz osobu s teškoćama, razlikuju od ostalih na vrijednosnim orijentacijama obzirom na činjenicu ima li sudionik u obitelji, ili nema, nekog s teškoćama u razvoju (tablica 6). Nezavisne varijable bile su spol te ima li ili nema osoba u obitelji nekog s teškoćama u razvoju, a zavisna varijabla bila je rezultat

na vrijednosnim orijentacijama. Proveli smo i pet dvosmjernih analiza varijance kako bismo vidjeli pri kojim razinama nezavisnih varijabli dolazi do promjena na zavisnoj.

Rezultati MANOVA-e pokazali su značajnost varijable spol (Wilksov Lambda = .944; $F(5,571) = 6.741$, $p < .01$), no ono što je različito od RIASEC tipova je neznačajnost nezavisne varijable TUR (Wilksov Lambda = .991; $F(5,571) = 1.046$, $p > .05$) i značajnost interakcije ovih dviju nezavisnih varijabli (Wilksov Lambda = .979; $F(5,571) = 2.440$, $p < .05$).

Tablica 6
Složena analiza varijance za 5 vrijednosnih orijentacija

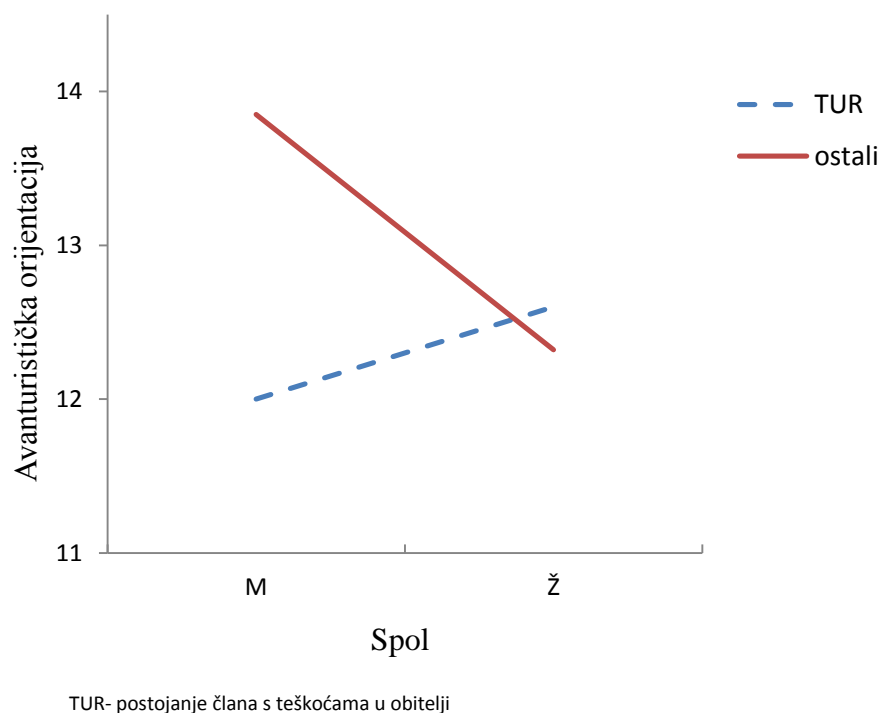
	<i>M (SD)</i>						ANOVA		
	TUR			OSTALI			F_{SPOL}	F_{OBITELJ}	$F_{\text{SPOL} \times \text{OBITELJ}}$
	M	Ž	SVI	M	Ž	SVI			
Utilitarna	38.21 (5.13)	39.26 (5.68)	39.02 (5.56)	38.85 (5.57)	40.22 (5.03)	39.79 (5.24)	4.84*	2.09	.08
Socijalna	50.14 (7.54)	53.75 (8.68)	52.90 (8.55)	49.69 (8.76)	54.97 (7.75)	53.31 (8.44)	27.58**	.21	.98
Samoaktualizirajuća	34.76 (4.10)	36.15 (5.35)	35.82 (5.11)	35.68 (5.79)	36.41 (5.20)	36.18 (5.39)	3.72*	1.17	.36
Individualistička	29.38 (6.13)	30.99 (5.93)	30.61 (5.99)	31.32 (5.99)	31.06 (5.73)	31.14 (5.81)	1.23	2.75	2.37
Avanturistička	11.98 (3.53)	12.62 (4.33)	12.47 (4.15)	13.83 (4.33)	12.33 (4.01)	12.81 (4.17)	1.01	3.41	6.30**
<i>N</i>	168	136	178	126	275	401			

* $p < .05$; ** $p < .01$

TUR- postojanje člana obitelji s teškoćama u razvoju

Dvosmjernom analizom varijance, nastojali smo dobiti dublji uvid u rezultate MANOVA-e. Sudionici koji u bližoj obitelji imaju osobu s teškoćama u razvoju, ne razlikuju se od ostalih po izraženosti pet vrijednosnih orijentacija. Slični su nalazi i kod

interakcije ovih dviju nezavisnih varijabli – samo na jednoj vrijednosnoj orijentaciji interakcija je značajna, a radi se o avanturističkoj orijentaciji. Podaci pokazuju kako je avanturistička orijentacija izraženija kod mladića koji nemaju nikog s teškoćama u razvoju unutar obitelji nego kod djevojaka s istom situacijom, no kada u obitelji postoji netko s teškoćama u razvoju, avanturistička orijentacija postaje izraženija kod djevojaka nego kod mladića. Veličine efekta su male kod svih vrijednosnih orijentacija.

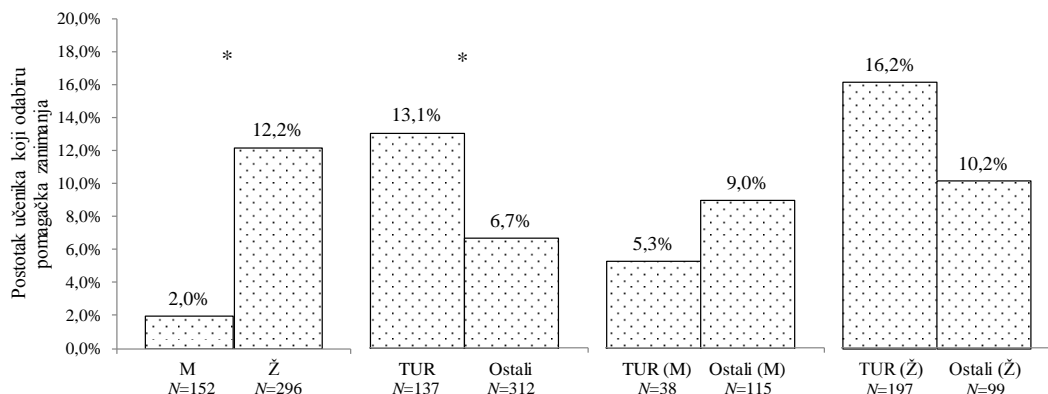

Slika 2. Grafički prikaz postignutih rezultata na avanturističkoj vrijednosnoj orijentaciji s obzirom na člana obitelji s teškoćama i spol

Izbor zanimanja

Željeli smo ispitati razlikuju li se određene podskupine ovog uzorka u izboru zanimanja, a te su razlike provjerene χ^2 testom. Provjerene su razlike u odabiru zanimanja između muškaraca i žena (1) te između sudionika koji u obitelji imaju nekog s teškoćama u razvoju, odnosno nemaju: posebno za muškarce (2), posebno za žene (3) te zajedno za muškarce i žene (4). Za svaku usporedbu provedene su dvije analize; odabir pomagačkih nasuprot ostalih zanimanja te odabir socijalnih nasuprot ostalih zanimanja. Ukupno je, dakle, provedeno osam analiza.

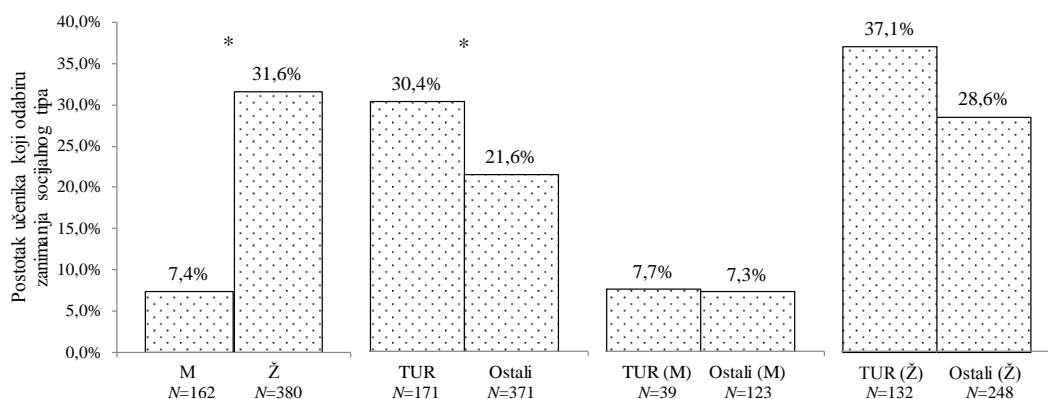
Analizom izbora zanimanja između sudionika koji u obitelji imaju nekog s teškoćama u razvoju (TUR) u odnosu na ostale, razlika je značajna i kod izbora pomagačkih u odnosu na ostala zanimanja ($\chi^2(1, N=449) = 4.928, p < .05$) i kod izbora socijalnog tipa zanimanja ($\chi^2(1, N=554) = 4.972, p < .05$).

TUR- postojanje člana s teškoćama u obitelji

Slika 3. Grafički prikaz odabira pomagačkih zanimanja s obzirom na postojanje člana s teškoćama u obitelji

Objekti razlike pokazuju da su odabiru spomenutih zanimanja skloniji učenici koji u primarnoj obitelji imaju osobu s teškoćama u razvoju (slika 3 i 4). Razlike po spolu su u skladu s dosadašnjim istraživanjima, odnosno djevojke u odnosu na mladiće, češće odabiru pomagačka i zanimanja socijalnog tipa.

TUR- postojanje člana s teškoćama u obitelji

Slika 4. Grafički prikaz odabira zanimanja socijalnog tipa s obzirom na postojanje člana s teškoćama u obitelji

Rasprava

Cilj ovoga rada bio je ispitati razlikuju li se u profesionalnim interesima, radnim vrijednostima i odabiru zanimanja učenici koji u bližoj obitelji imaju nekog s teškoćama u razvoju u odnosu na učenike koji nemaju. Da bi se navedene razlike ispitale, korišten je kratki oblik hrvatske inačice Upitnika profesionalnih interesa, a rezultati su obrađeni u okvirima Hollandove teorije izbora zanimanja. Korištena je i skraćena verzija V-upitnika, čiji rezultati su obrađeni na razini pet vrijednosnih orijentacija. U konačnici, odabir zanimanja mjerio se česticom otvorenog tipa, a rezultati su kodirani u tri kategorije, kako bi bili usporedivi između dviju skupina.

Profesionalni interesi

Dobiveni rezultati potvrđuju pretpostavke prvog postavljenog problema. Potvrdili smo očekivanu razliku u socijalnom tipu interesa koji je izraženiji kod učenika odraslih uz osobu s teškoćama u razvoju, odnosno kod njih je snažnije razvijen socijalni tip profesionalnih interesa. Drugim riječima, djeci odrasloj u takvim obiteljima, važnija je socijalna interakcija i pomaganje drugima, nego li je to slučaj s ostalima. Oni su češće strpljivi, topli, puni razumijevanja i empatični (Holland, 1997). Te razlike nastaju kao rezultat različitih životnih iskustava poput susreta sa stručnjacima iz područja pomagačkih ili zanimanja socijalnog tipa.

No, dobili smo i neke razlike koje nismo očekivali, odnosno razlike u istraživačkom i umjetničkom tipu interesa. Osobe koje u obitelji imaju člana s teškoćama, upravo zbog svog specifičnog odrastanja, snažnije razvijaju interese usmjerene prema drugim ljudima (Grossman, 1972; Farber, 1963; Eget, 2009). Njihova iskustva nerijetko dovode do povećane želje da se unaprijedi sustav podrške i kvaliteta usluga, što može objasniti i razliku u istraživačkom tipu interesa. Prilikom suočavanja s izazovima, oni su nerijetko kritični, racionalni, oprezni i znatiželjni, a sebe vide kao osobe širih vidika i interesa (Holland, 1997). Upravo s tim karakteristikama, mogu svojim trudom i radom dovesti do promjena i unaprijeđenja sustava podrške. Prema Hollandu (1997), osobe visoko na umjetničkom tipu interesa često su otvorene, maštovite, originalne, intuitivne i senzibilne. Briga za člana obitelji s razvojnim teškoćama zahtjeva upravo takve karakteristike kako bi se postigao cilj. Veća izraženost umjetničkog tipa interesa kod sudionika koji su odrastali u takvoj obitelji u odnosu na

ostale, mogla se javiti kao posljedica učenja po modelu i suživota s osobom s razvojnim teškoćama.

Vrijednosne orijentacije

Drugi postavljeni problem, bavio se razlikama u vrijednosnim orijentacijama dviju skupina učenika s obzirom na postojanje člana s razvojnim teškoćama u primarnoj obitelji. Nažalost, rezultati nisu podržali postavljene pretpostavke. Iako smo očekivali razliku u socijalnoj vrijednosnoj orijentaciji s obzirom na obiteljsku situaciju (Grossman, 1972 prema Eget, 2009; Strohm, 2005), ona se nije pokazala statistički značajnom. Deskriptivni podaci vrijednosnih orijentacija kod učenika koji su odrasli uz osobu s teškoćama, pokazuju da je najizraženija upravo socijalna vrijednosna orijentacija (vidljivo iz tablice 6), što je u skladu s očekivanjima. No, rezultati pokazuju da je ta vrijednosna orijentacija najrazvijenija i kod učenika koji nemaju ovo specifično iskustvo odrastanja. Dapače, obje skupine ispitanika pokazuju jednaku hijerarhiju vrijednosnih orijentacija te se dvije skupine ne razlikuju niti na jednoj od pet vrijednosnih orijentacija.

Iako smo očekivali postojanje razlike, kao što se to pokazalo na profesionalnim interesima, treba uzeti u obzir da su vrijednosti naši opći i relativno trajni ciljevi. Drugim riječima, da bismo dugoročno bili sretni i zadovoljni, važno je odabrati posao koji je u skladu s našim vrijednostima i vjerovanjima, no to ne mora nužno biti u skladu s profesionalnim interesima, koji su specifičniji i pokazuju koliko nam se neka aktivnost sviđa ili koliko smatramo da bi u njoj bili uspješni. Različiti poslovi tako mogu biti u skladu s vrijednosnim orijentacijama, a naizgled se razlikovati od profesionalnih interesa, na primjer ekonomist ili menadžer (tipični primjeri poduzetničkog tipa interesa), mogu svoju socijalnu vrijednosnu orijentaciju zadovoljavati bavljenjem socijalnim poduzetništvom. Nadalje, vrijednosti su kompleksne, a na njihov razvoj utječe niz faktora, od roditelja, prijatelja pa do vlastitih iskustava iz različitih situacija. Drugim riječima, socijalna vrijednosna orijentacija važna je svim sudionicima ovoga istraživanja, bez obzira na specifično iskustvo odrastanja uz člana obitelji s razvojnim teškoćama.

Na avanturističkoj orijentaciji, značajnom se pokazala interakcija dviju nezavisnih varijabli. Naime, djevojke, koje su odrasle uz osobu s teškoćama u razvoju,

sklonije su preuzimanju rizika i fizičkoj aktivnosti u odnosu na mladiće iste skupine. No, kada ne postoji to specifično iskustvo odrastanja, mladići su, očekivano, skloniji avanturističkoj orijentaciji. Jedan od razloga može biti i učenje po modelu. Obično su majke te koje u obitelji vode brigu o bolesnom članu, posebice ako se radi o drugom djetetu. Takve žene nerijetko pomiču granice fizičke izdržljivosti i smjelije se upuštaju u donošenje odluka i preuzimanje rizika. Iako spekulativno, moguće objašnjenje je da su djevojke, koje potječu iz takvih obitelji, preuzele dio vrijednosti koje tipično nalazimo kod muških sudionika.

Odabir zanimanja kod osoba čiji član obitelji ima teškoće u razvoju

Posljednji postavljeni problem bavio se razlikama u odabiru zanimanja između dviju skupina ispitanika. Dobiveni nalazi potvrdili su pretpostavku da će učenici, koji su odrasli uz osobu s teškoćama u razvoju, biti skloniji odabrati pomagačka zanimanja i općenito zanimanja socijalnog tipa, u odnosu na učenike koji nemaju takvo iskustvo.

Rezultati su u skladu i s ranim istraživanjima ove teme (Farber, 1963; Grossman, 1972 prema Eget, 2009). U kasnijim istraživanjima, nije potvrđena pretpostavka o češćem odabiru spomenutih zanimanja kod ispitanika koji su odrasli uz osobu s teškoćama, ali autori su sumnjičavi prema nalazima te kao glavno ograničenje navode malen broj ispitanika (Konstam i sur, 1993; Eget, 2009), uz napomenu da bi rezultati vjerojatno bili drugačiji kada bi se povećao broj sudionika. Ovo istraživanje provedeno je na uzorku od ukupno 579 ispitanika te dobivene razlike neosporno pokazuju da život uz osobu s teškoćama češće usmjerava pojedinca prema pomagačkim i zanimanjima socijalnog tipa u odnosu na druge koji nemaju takvo iskustvo.

Ograničenja i prijedlozi za daljnja istraživanja

Nalaze dobivene ovim istraživanjem svakako treba promatrati kroz prizmu njegovih nedostataka. Glavni nedostatak provedenog istraživanja je činjenica da smo naše sudionike pitali da li u primarnoj obitelji imaju osobu s teškoćama u razvoju, ali nismo prikupili informaciju u kakvom su obiteljskom odnosu s tom osobom, radi li se na primjer o bratu/sestri ili roditelju, a ta informacija mogla je utjecati na rezultate. Ukoliko se radi o bratu ili sestri, sudionik je odrastajući imao više prilika uočiti kako se njegov/njezin razvojni put razlikuje od osobe s teškoćama, koje su prepreke,

ograničenja i nedostaci, ponajviše zbog stalne mogućnosti usporedbe. S druge strane, kad osoba odraste, razvojna teškoća postaje invaliditet te se mijenja i učestalost i način podrške, što može ostaviti drugačiji trag na razvoj socijalnih vrijednosti i interesa te u konačnici na odabir zanimanja kod djeteta koje odrasta uz takvog roditelja. Ipak, vjerujemo da je većina sudionika u bratsko-sestrinskom odnosu s članom koji ima razvojnu teškoću, jer je terminologija koja radi razliku između razvojne teškoće i invaliditeta jasna onima koji žive u takvim obiteljima te vjerujemo da je mala vjerojatnost da sudionik označi invaliditet roditelja kao razvojnu teškoću.

Kao nedostatak treba navesti i da iz uzorka nisu isključeni oni učenici koji imaju razvojnu teškoću ($N=55$). Ta činjenica mogla je promijeniti rezultate na različite načine. Logičnim se čini zaključak da vlastito zdravstveno stanje djeluje snažnije na razvoj interesa i vrijednosti, u odnosu na činjenicu da li dijete odrasta uz osobu s teškoćama u razvoju. Ovisno o tome da li imaju ili nemaju nekoga u obitelji s razvojnom teškoćom, njihovi rezultati su mogli smanjiti ili povećati razliku između dviju promatranih skupina. U nekom od slijedećih istraživanja iz uzorka bi se trebali isključiti sudionici koji i sami imaju razvojnu teškoću ili bi se njihov utjecaj na rezultate trebao detaljnije proučiti i objasniti.

Nadalje, uzorak ispitanika nije bio nacionalno reprezentativan, već prigodan. Većina sudionika živi na geografski istom području, koje je najrazvijenije u Hrvatskoj, što je moglo utjecati na rezultate. Na primjer, Grad Zagreb ima znatno razvijeniju mrežu psihosocijalnih usluga za osobe s invaliditetom u odnosu na ostatak Hrvatske, posebice njenih ruralnih dijelova. Samim time, iskustvo odrastanja u obitelji sa osobom s razvojnim teškoćama moglo je imati blaže efekte na pojedinca. Drugim riječima, specifično iskustvo njihovog odrastanja moglo se u manjoj odraziti na vrijednosti i profesionalne interese, kao i odabir zanimanja na očekivani način u odnosu na slične pojedince iz manje razvijenih dijelova Hrvatske. Moguće je da bi dobivene dobivene razlike bile veće između dviju skupina sudionika, da su zahvaćeni i drugi, manje razvijeni dijelovi Hrvatske, u kojima je podrška osobama s teškoćama u razvoju slabija i teže dostupna u odnosu na Zagreb.

U obzir svakako treba uzeti i dob ispitanika. Iako se, prema literaturi i teorijama profesionalnog razvoja, očekuje da bi interesi i vrijednosti trebali biti formirani na prelasku iz srednje škole na fakultet ili posao, postoji mogućnost da se mladi još uvijek

traže. Iz ovog razloga, poželjno bi bilo ponoviti ispitivanje sa vremenskim odmakom, odnosno kada ispitanici upišu željena zanimanja ili steknu iskustvo prvih poslova. Potencijalni pomak u zrelosti i novonastala iskustva, mogla bi dovesti do promjena u rezultatima približavajući odabir zanimanja profesionalnim vrijednostima i interesima. Tada bi svakako trebalo ispitati i da li je i koliko osoba zadovoljna učinjenim odabirom.

U narednim istraživanjima, svakako bi u obzir trebalo uzeti i neke druge aspekte, poput lokusa kontrole, važnosti obitelji, kulturi unutar obitelji i kvaliteti odnosa s osobom koja ima teškoće u razvoju. Svaka od navedenih varijabli, može utjecati na dobivene rezultate. Na primjer, veća bliskost i učestali kontakti s osobom koja ima teškoće, uvelike utječu na razvoj socijalnih interesa i vrijednosti.

Zaključak

Istraživanjem smo ispitivali razlike između učenika koji su odrasli uz osobu s teškoćama u razvoju u užoj obitelji i onih koji to nisu u profesionalnim interesima i vrijednosnim orijentacijama te razlike u odabiru zanimanja.

Nalazi upućuju da su se, u odnosu na ostale sudionike, interesi učenika s opisanom obiteljskom situacijom razvili više u smjeru socijalnih, istraživačkih i umjetničkih. Nije utvrđena razlika u istaknutosti socijalne vrijednosne orijentacije, koja je najviše rangirana vrijednosna orijentacija kod obje skupine učenika.

Što se tiče odabira zanimanja, mladi koji su odrasli uz osobu s teškoćama, skloniji su postati psiholozi, socijalni radnici, rehabilitatori ili svećenici, a češće biraju i zanimanja socijalnog tipa kao što je to na primjer učitelj, terapeut ili medicinska sestra.

Literatura

- Anderson, M. Z., Tracey, T. J. i Rounds, J. (1997). Examining the invariance of Holland's vocational interest model across gender. *Journal of Vocational Behavior*, 50, 349–364.
- Burton, S. L. i Parks, A. L. (1994). Self-Esteem, Locus of Control, and Career Aspirations of College-Age Siblings of Individuals with Disabilities. *Social Work Research*, 18(3), 178-85.
- Carruthers, T. E. (1968). Work Values and Chosen Careers: Note on a Trial of an American Work Values Inventory with British Subjects. *Occupational Psychology*, 42(2/3), 111-117.
- Caplan, R. (2011). Someone Else Can Use This Time More Than Me: Working with College Students with Impaired Siblings. *Journal of College Student Psychotherapy*, 25(2), 120-131.
- Eget, L. (2009). *Siblings of those with developmental disabilities: career exploration and likelihood of choosing a helping profession*. Neobjavljeni doktorski rad. Indiana University of Pennsylvania
- Erez, M., Borochoy, O. i Mannheim, B. (1989). Work values of youth: effects of sex, values and parents. *Journal of Vocational Behavior*, 8(1), 19-30.
- Farber, B. (1963). Interaction with retarded siblings and life goals of children. *Marriage and Family Living*, 25(1), 96-98.
- Giallo, R. i Gavidia-Payne, S. (2006). Child, parent and family factors as predictors of adjustment for siblings of children with a disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(12), 937-948.
- Gottfredson, L.S. (2004). Using Gottfredson's theory of circumscription and compromise in career guidance and counseling. Pribavljeno 25.9.2015. s adrese <http://www.udel.edu/educ/gottfredson/reprints/2004theory.pdf>
- Gudjons, H. (1994.). *Pedagogija- temeljna znanja*, Zagreb: Educa
- Hedrih, V. I Šverko, I. (2007). Evaluacija Hollandovog modela profesionalnih interesovanja u Hrvatskoj i Srbiji. *Psihologija*, 40, 227-244.
- Hirschi, A. (2010). Positive adolescent career development: The role of intrinsic and extrinsic work values. *Career Development Quarterly*, 58(3), 276-287.

- Holland, J.L. (1997). *Making vocational choice: A theory of vocational personalities and work environments*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Konstam, V. i sur (1993). Career Choices and Values of Siblings of Individuals with Developmental Disabilities. *School Counselor*, 40(4), 287-92.
- Krajačić, G. (2014). *Korisni savjeti za roditelje: dijete s posebnim potrebama – elektroničko izdanje*: http://ss-centar-odgojio obrazovanje-zg.skole.hr/roditelji/korisni_savjeti_za_roditelje?news_hk=5504&news_id=496&mshow=926#mod_news
- Krapić, N., Kardum, I. i Kristofić, B. (2008). Odnos crta ličnosti i sposobnosti s profesionalnim interesima. *Psihologijske teme* 17, 1, 75-91.
- Macovei, C. M. (2009). The forming of the vocational identity. *Buletin Stiintific*, 14(2), 74-79.
- Marks, S. U., Matson, A. i Barraza, L. (2005). The Impact of Siblings with Disabilities on Their Brothers and Sisters Pursuing a Career in Special Education. *Research And Practice For Persons With Severe Disabilities (RPSD)*, 30(4), 205-218.
- Matijaš, M. (2015). *Hollandova tipologija zanimanja u Europi i opće ljudske vrijednosti*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Hrvatskih studija u Zagrebu.
- Mullis, R.L., Mullis, A.K. i Gerwels, D. (1998). *Stability of vocational interests among high school students*. *Adolescence*, 33(131), 699-708.
- Parish, T. S. i Nunn, G. D. (1988). The Importance of the Family in Forming Life Values and Personal Values. *Journal Of Psychology*, 122(5), 519.
- Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece. Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete RH, broj 7/8, 1991.
- Schulenberg, J.E., Vondracek, F.W. i Crouter, A.C. (1984). The Influence of the Family on Vocational Development. *Journal of Marriage and Family*, 46(1), 129.
- Seligman, M. i Darling, R.B. (2007). *Ordinary families, special children: A system approach to childhood disability (3rd ed.)*. New York, NY: The Guilford Press.
- Siegel, B. i Silverstein, S. (1994). *What about me? Growing up with a developmentally disabled sibling*. Cambridge, MA: Perseus Publishing.
- Strohm, K. (2005). *Being the other one: Growing up with a brother or sister who has special needs*. Boston, Ma: Shambhala Publications, Inc.

- Super, D.E., Šverko, B. i Super, C.M. (1995). *Life roles, Values and Careers-International findings of the work importance study*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Šverko, B. (Ur.) (1998). *Vodič kroz zanimanja*. Zagreb: Razbor.
- Šverko, B., Babarović, T. i Šverko, I. (2008). Assessment of values and role salience. In: R. Van Esbroeck & J. Athanasou (Ed.) *International Handbook of Career Guidance*. New York: Springer.
- Šverko, I. i Babarović, T. (2006). The validity of Holland's theory in Croatia. *Journal of Career Assessment*, 14(4), 490-507.
- Šverko, B. i Vizek Vidović, V.: Studies in the meaning of work: Models and some of the findings, u D.E. Super i B.Šverko (ed.): *Life Roles, Values and Careers in International Perspective*, Jossey Bass, San Francisco, 1995.,str.3-21.
- Taylor, J.L. i Shivers, C.M. (2013). Predictors of Helping Profession Coice and Volunteerism among Siblings of Adults with Mild Intellectual Deficits. *Am J Intellect Dev Disabil* 116(4), 263-277, doi: 10.1352/1944-7558-116.3.263.
- Thompson, R. C., Donnay, D. A., Morris, M. L. i Schaubhut, N. A. (2004). Exploring age and gender differences in vocational interests. In *Poster presented at the annual convention of the American Psychological Association, Honolulu, HI*.
- Tracey, T.J.G. (2002). Personal Globe Inventory: Measurement of the spherical model of interests and competence beliefs. *Journal of Vocational Behavior*, 60(1), 113-172.
- Twenge, J.M., Campbell, S.M., Hoffman, J.B. i Lance, C.E. (2010). Generational differences in work values: leisure and extrinsic values increasing, social and intrinsic values decreasing. *Journal of Management*, 36(5), 1117-1142.
- Vukasović, A. (1994). Obnova obitelji- temelj hrvatskoga napretka. *Revija za socijalnu politiku*, 1(4), 365-374.

Prilog A

Kodna lista zanimanja

pomagačka zanimanja*	socijalni radnik, rehabilitator,	svećenik, savjetovatelj (psiholog)	
zanimanja socijalnog tipa**	pomagačka zanimanja, babica, balmer, burzovni posrednik, dadilja, dijetetičar i nutricionist, elektroterapeut osteopat, fizikalni terapeut, fizioterapeut, grobar, homeopat, kiropraktičar, maser, medicinska sestra, medicinski asistent, nadri liječnik, nadzornik na uvjetnoj,	njegovatelj, njegovatelj u instituciji, njegovatelj u kući, odgajatelj, okupacijski terapeut, onaj koji liječi vjerom, ortopedski tehničar, osiguravatelj, oš profesor/nastavnik, pogrebnik, pratioc, pratioc djece, primalja, profesionalni sportaš, rekreacijski terapeut, sanitarni inspektor, sluga, specijalna edukacija,	sportski sudac, srednjoškolski profesor, suradnik socijalni radnik, suradnik u osnovnoj školi, suradnik u predškolskom odjelu, suradnik u specijalnom obrazovanju, sveučilišni profesor, terapeut za govor, terapeut za slijepe, trener, turistički vodič, upravitelj doma, vjerski djelatnik
drugo***	dizajner odjeće, fizičar, geodet, poreznik, knjigovođa, veterinar, arhitekt,	hotelijer, inženjer strojarstva, kuhar, zidar, kontrolor leta, farmaceut, sociolog,	prehrambeni tehničar, programer, zubar, knjižničar, odvjetnik, povjesničar...

* izvor: mrav.ffzg.hr "Vodič kroz zanimanja"

** izvor : International Labor Organization www.ilo.org

*** navedeno samo nekoliko primjera